

KOGNITIV JARAYONLARNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI*Xonbabayeva Madinabonu Asqarjon Qizi**Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti O'qituvchisi**Meliquziyev Umarjon Paxlavon O'g'li**Odilova Rushanabonu Orifjon Qizi**Abdug'aniyeva madinabonu dilshod qizi**Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti talabalari*

Annotatsia: ushb maqola kognitiv jarayonlarni rivojlantirish xususiyatlarini rivojlanishi, ularni eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda rivojlanishi, shuningdek bu jarayonlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotchilar xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'z: kognitiv, vizualizatsiya, abstract, didaktik shartlar, tafakkur, bilish jarayonlari.

Аннотация: данная статья посвящена изучению особенностей развития познавательных процессов, их развитию у детей с нарушением слуха, а также об исследованиях, проводимых по этим процессам.

Ключевые слова: познавательная, визуализация, абстракция, дидактические условия, мышление, познавательные процессы.

Annotation: this article is about the development of features of the development of cognitive processes, their development in children with hearing impairment, as well as about the researchers conducted on these processes.

Key words: cognitive, visualization, abstract, didactic conditions, thinking, cognitive processes.

Aynan tafakkurning rivojlanishida, T.G.Bogdanova ta'kidlaganidek, karlar boshqa kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga qaraganda sezilarli darajada o'ziga xos xususiyatlarga ega. T.G.Bogdanova ta'rifiga ko'ra: "nutq yo'q - fikrlash yo'q" umumiy iborasi uslubiy jihatdan haqiqatdan juda uzoqdir. Tug'ma kar bolada yaqinlari bilan jismoniy, hissiy, ijtimoiy aloqalar jarayonida fikrlash jarayonlari o'z vaqtida va o'z-o'zidan shakllana boshlaydi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, kar odamning ixtiyorida tabiatga mos fikrlashning vizual tashuvchisi - imo-ishora tili mavjud bo'lib, u vizual-samarali fikrlash va voqelik haqidagi vizual-majoziy g'oyalarni rivojlantirish jarayonida ob'ektlar bilan tashqi harakatlarni ramziylashtirishga yordam beradi. vizual-majoziy fikrlashni rivojlantirish. Nutqdan oldingi (og'zaki) davrdagi kar bolalar uzoq vaqt davomida vizual-majoziy fikrlash bosqichida qolishda davom etadilar. T.V.Rozanovanning fikricha, kar

maktabgacha yoshdagi va boshlang'ich maktab o'quvchilarining mutlaq ko'pchiligi vizual-majoziy fikrlashning rivojlanish darajasi bo'yicha eshitadigan bolalardan qolishmaydi.

Bu davrda voqelikni abstrakt-mantiqiy, kontseptual umumlashtirish elementar xarakterga ega. Ta'limning nutqdan oldingi va boshlang'ich nutq davrlarida karlarning fikrlash rivojlanishining asosiy o'ziga xosligi vizual shakllarning kontseptual shakllarga nisbatan nomutanosibligidadir.

Og'zaki nutqni pedagogik jihatdan tashkillashtirilgan o'rgatish va umumiy ta'lim bilimlarini o'zlashtirish jarayonida kar maktab o'quvchilari asta-sekin fikrlashning yuqori kontseptual shakllarini shakllantira boshlaydilar: og'zaki, mavhum-mantiqiy; To'g'ri, bu jarayon me'yordan uch-to'rt yilga ortda qolmoqda.

Karlarning aqliy rivojlanishining samaradorligi bir qator didaktik shartlarga rioya qilishga bog'liq:

- nutqni aqliy faoliyat vositasi sifatida shakllantirish, o'quvchilar tomonidan ularning intellektual harakatlarini faol so'zlash;

- teskari fikrlashni o'rganish;

- mantiqiy operatsiyalarning barcha turlarini maqsadli rivojlantirish, ularni amalga oshirish usullarini o'rgatish (taqqoslash, tahlil qilish, sintez qilish, tasniflash, umumlashtirish, mavhumlashtirish);

- mantiqiy savodxonlik tamoyillarini o'zlashtirish, hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat va boshqa aloqalarni o'rnatish qobiliyati.

Kar maktab o'quvchilari tafakkurini rivojlantirishning umumiy tendentsiyasi, J.I.Shifning fikriga ko'ra, "kar va eshitish o'rtasidagi farqlarning tobora ortib borayotgan silliqlashida". Qiyinchiliklar va kontseptual fikrlashni shakllantirishning sekin sur'ati kar o'quvchilarning maktab ta'limi olishlari uchun uzoq 12 yillik davrning asosiy sabablaridan biridir.

Xotirani rivojlantirish

Karlarda mnemonik jarayonning fiziologik asoslari saqlanib qolgan. Ob'ektlarning joylashishini ko'paytirishning hajmi va aniqligi nuqtai nazaridan, karlarning *majoziy xotirasi normaga yaqinlashmoqda*. Biroq, kar odamlarda ob'ektlarni yodlashning aniqligi va kuchi ularning eshitish tengdoshlaridan sezilarli darajada past.

Karlarning majoziy xotirasining o'ziga xos xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- eshitganlarga qaraganda ko'proq (4 marta), o'xshash raqamlar tasvirlarining o'zaro o'xshashligi;

- takrorlangan tasvirlarni tez-tez (2 marta) silliqlash;

- Eshitganlarga qaraganda 2 baravar ko'p, o'ziga xoslik, ob'ektlarning tafsilotlarini eslab qolish;

- og'zaki belgilash tayanchlaridan foydalanish eshitadiganlar orasida kamroq tarqalgan va motor tayanchlari (havoda figurani aylanib chiqish) eshitadiganlarga qaraganda tez-tez uchraydi.

Majoziy xotiraning o'ziga xosligining asosiy sababi karlarning vizual (vizual-majoziy) tafakkurining xususiyatlarida yotadi: ko'rish bilan idrok etilgan ob'ektlarni taqqoslash, tahlil qilish va sintez qilishning to'liq emasligi, shuningdek ularni so'zlashuvning qiyinligi.

Karlarning *og'zaki xotirasining* o'ziga xos xususiyatlari :

- odamlarning individual so'zlarni eslab qolishlarini eshitishdan ko'ra kamroq muvaffaqiyat qozonadi, bu barcha yoshda izchil kuzatiladi; karlar so'zni harfma-harf eslab qolishlari va har doim ham so'z ma'nosini yaxshi bilmasligi bilan bog'liq. Talabalar so'zning harf tarkibini buzadi (portfel-portfel: 10-15% hollarda), semantik almashtirishga (tanlangan-yig'ilgan), harf tarkibiga ko'ra tashqi o'xshash so'zlarni almashtirishga ruxsat beradi;

- fe'l va sifatlarga qaraganda otlarni yodlashda katta muvaffaqiyat erishishi;

- imo-ishoralarni yodlashi.

Karlar *izchil nutqni yodlashda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi*. Biz asosiylari quyidagilar:

- individual iboralarni yodlashning aniqligi pastroq, 7-sinfning kar o'quvchilari bu ko'rsatkich bo'yicha 3-sinf o'quvchilarini eshitmaydilar (ular iboralarning faqat qismlarini eslab qolishadi, so'zlarni qoldirib ketishlariga yo'l qo'yadilar, ularni ma'nosiz tartibga soladilar);

- hikoyaning takrorlanadigan elementlarining kichikroq hajmi, bu ko'rsatkichga ko'ra, kar 12-sinf o'quvchilari uchinchi sinf o'quvchilarini eshitishga teng;

- barcha yoshdagi kar o'quvchilar matn bilan bog'langan, ular so'zma-so'z ko'paytirishga, matnni saqlab qolishga intilishadi, bu mazmunli va mexanik yodlashning uyg'unligini ko'rsatadi;

- Birinchi uchta sinfda yodlangan material hajmining ko'payishi va katta sinflarda va kar kattalar orasida bu hajmning pasayishi tendentsiyasi qayd etildi.

Karlar tomonidan izchil nutq ma'lumotlarini yomon yodlash bir qator sabablarga ko'ra yuzaga keladi: ma'lumotni og'zaki, vizual-artikulyatsiya kodlash samaradorligi past, ma'lumotni mantiqiy qayta ishlash (tushunish) zaif; maxsus yodlash usullarini (guruhlash, assotsiatsiya va boshqalar) o'zlashtirishda kechikish.

Diqqatni rivojlantirish

Diqqat aqliy faoliyatning har qanday ob'ektga konsentratsiyasi sifatida boshqa barcha aqliy jarayonlarga kiradi. Idrok jarayonlari uchun e'tibor hissiy energiya faolligining o'ziga xos kuchaytirgichi bo'lib xizmat qiladi, kognitiv jarayonlar uchun e'tibor yo'nalish, tanlanganlik va barqarorlikni ta'minlaydi. Karlar uchun vizual idrok e'tiborning etakchi hissiy asosidir; konsentratsiya holatida asosiy yuk vizual analizatorga tushishi aniq. Vizual e'tibor kar odamning hayotida alohida rol o'ynaydi, chunki u muloqot va o'rganish jarayonida maksimal darajada ishtirok etadi: suhbatdoshning og'zaki nutqini (o'qituvchining ma'lumotlarini) lablar, daktil belgilar, dinamik imo-ishoralar orqali tushunish uchun; yuz ifodalari, kar odam juda konsentratsiyalangan bo'lishi kerak. Vizual analizatorning tarangligi, shuningdek, sanab o'tilgan diqqat ob'ektlari (so'zlarning og'zaki tasvirlari, daktilema) *dinamik* xarakterga ega bo'lgan va ushlab juda qiyin bo'lgan *mikro-ob'ektlar ekanligi bilan ham kuchayadi*. Vizual analizatorning haddan tashqari kuchlanishi bilan bog'liq holda, karlarning e'tibori charchoq va beqarorlik bilan tavsiflanadi. Diqqatning asosiy sifatleri (hajmi, barqarorligi, taqsimlanishi va almashinishi) kar odamlarda eshitadigan odamlarga qaraganda 3-4 yil keyin shakllanadi. Buning sababi nafaqat diqqatni jamlashning ob'ektiv ravishda berilgan psixo-fiziologik qiyinchiliklarida, balki ixtiyoriy faoliyat hodisasi bo'lgan diqqatning tabiatida va karlarda o'zboshimchalik, o'z faoliyatini tashkil etish ko'nikmalari ancha kech shakllanadi. tinglovda.

Tasavvurni rivojlantirish

Tasavvur - bu idrok, fikrlash va xotira o'rtasida oraliq pozitsiyani egallagan maxsus aqliy jarayon. Kar odamning, shuningdek eshitadigan odamning hayotida tasavvur bir qator o'ziga xos funktsiyalarni bajaradi:

- natijaning tasvirlarini va unga erishish vositalarini yaratish;
- fan yordamida taranglik va stressni affektiv-himoyaviy yengillashtirish.
- ichki harakatlar rejasini shakllantirish - tasvirlarni manipulyatsiya qilish orqali ularni amalga oshirish qobiliyati;
- yuqori noaniq vazifalar sharoitida harakatlarni rejalashtirish va dasturlash;
- avtotreningning asosi bo'lgan psixofiziologik holatlarni o'z-o'zini tartibga solishga yordam berish.

Tasavvurning samarali bo'lishi uchun odam tasvirni ob'ektdan ajratib olishi, ajratilgan tasvirlarni - tasvirlarni ichki tekislikda o'zgartira olishi, ob'ektlarning odatiy funktsiyalaridan mavhum bo'lishi, ularga yangilarini berish, undan uzoqlasha olishi kerak. xotiraning stereotiplari, o'tmish tajribasi.

G. L. Vygotskaya tomonidan o'z tabiatiga ko'ra tasavvur o'yiniga asoslangan kar maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy o'yinlari bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, karlarning o'yin harakatlari stereotipli, monoton, modelga ko'ra emas,

balki model bo'yicha amalga oshiriladi. *Tasavvurni qayta yaratish* (og'zaki tavsif, ertak, hikoya bo'yicha tasvirlarni yaratish) kar kichik maktab o'quvchilarining o'tmish tajribasidan uzoqlasha olmasligini, uni tavsifni qayta qurishga olib kelishini, teskari fazoviy munosabatlarni qiyinchilik bilan tiklashini, muhim jihatlarni yomon ajrata olishini ko'rsatdi. izchil nutq bilan tasvirlangan narsa va hodisalar. Kar boshlang'ich maktab o'quvchilarining *ijodiy tasavvurini (asl tasvirlarni yaratish)* o'rganish shuni ko'rsatdiki, u g'oyalardan foydalanishda etarli darajada moslashuvchan emas (kamroq o'ziga xoslik, stereotip va stereotiplar) bilan tavsiflanadi.

Tasavvurning qayd etilgan kamchiliklarining sabablari asosan quyidagilardan iborat: abstraksiya operatsiyalarining past darajasi, ichki tekislikdagi tasvirlar bilan aqliy harakatlardagi qiyinchiliklar, g'oyalarning kamligi, og'zaki va hissiy tajribaning kam xilma-xilligi, o'tmishga bog'liqlik. tajriba, o'rganilgan funktsiyalarning stereotiplari va ob'ektlarning tasvirlari, bolalar bog'chasi va maktabda o'qituvchilar tomonidan tashkil etilgan ijodiy faoliyatning kichik tajribasi. Amaliyot va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tasavvur jarayonining barcha tarkibiy qismlarining maqsadli rivojlanishi, fikrlash va nutqning yuqori shakllarining rivojlanishi bilan tasavvur jarayoni normaga yaqinlashadi.

ADABIYOTLAR

1. Xanbabayev, Shohruh**bek**. "Bo'lajak pedagog-psixologlarni ma'naviy-ruhiy tarbiya faoliyatiga tayyorlashning ijtimoiy pedagogik zarurati." *O'zMU xabarlari-BECTHIK HVY3* (2022).
2. Dilshodjon o'g'li, Khonbabaev Shoxruxbek. "THE SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY OF PREPARING FUTURE PEDAGOGS-PSYCHOLOGISTS FOR SPIRITUAL, SPIRITUAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 1525-1529.
3. Xonbabayev, Shoxrux**bek**. "BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARNI MA'NAVIY TARBIYA FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK ZARURIYATI." *Наука и инновация* 1.11 (2023): 49-51.
4. Daughter, Musayeva Farangiz Norbek. "Laws of mental development of children with hearing impairment." *Science Promotion* 1.1 (2023): 36-43.
5. QIZI, XONBABAYEVA MADINABONU ASQARJON. "Kasbiy faoliyatda zamonaviy logopedni kompetentligini rivojlantirish yo'llari." *International Conference on Developments in Education* Hosted

- from Delhi, India. Scienceweb-National database of scientific research of Uzbekistan, 2023.
6. Xonbabayeva, Madinabonu, and Mohigul Fayzimatova. "MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA UCHRAYDIGAN DISLALIYA NUQSONINING BARTARAF ETISH USULLARI." *Development of pedagogical technologies in modern sciences* 2.6 (2023): 39-42.
 7. QIZI, XONBABAYEVA MADINABONU ASQARJON. "THE IMPORTANCE OF USING FAIRY TALE THERAPY IN THE PRIMARY CLASSES OF A SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTION." *Scienceweb academic papers collection* (2023).
 8. Xonbabayeva, Madinabonu. "NUTQ BUZILISHI BO'LGAN BOLALAR UCHUN IKKI TILLI TA'LIM ASOSLARI." *Наука и инновация* 1.4 (2023): 231-234.
 9. Sobirkhanovna, Makhmudova Madinakhan, and Vakhobova Munirakhan Sadirdinovna. "PECULIARITIES OF SPEECH OF CHILDREN WITH MOTOR ALALIA SPEECH DISORDER." *Open Access Repository* 4.3 (2023): 851-858.
 10. Sobirkhanovna, Makhmudova Madinakhan, and Akhmedova Vazirakhan. "EFFECTIVE ORGANIZATION OF CORRECTIONAL-LOGOPEDIC WORK IN CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY." *Open Access Repository* 4.3 (2023): 134-141.
 11. Shukhratovich, Makhmudov Khurshid. "Importance of didactic games in speech development of mentally retarded children." *Asian Journal of Multidimensional Research* 11.11 (2022): 20-23.
 12. Shuxratovich, Maxmudov Xurshid. "Socio-Psychological Of Children With Speech Impairment Adaptation Features." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.11 (2022): 243-248.
 13. Umarova, S. M. "Protecting the Environment of Uzbekistan from Environmental." *Emergencies Journal of New Century Innovations* 3.4: 130-135.
 14. Umarova, Saboxon Minovarovna, and Xurshida Murodova. "DUDUQLANISHNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA OLDINI OLISH." *Интернаука* 4-3 (2020): 57-58.
 15. Muhammadjonova, Dilafruz. "ISSUES OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF TEACHING WEAK HEARING CHILDREN TO WRITE." *Science promotion* (2023).

16. Muhammadjonova, Dilafruz. "SPEECH DEVELOPMENT OF DEAF CHILDREN." GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) (2023).
17. Ibragimovna, Turg'unboyeva Zulxumor. "ZAIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARNI NUTQIY SIFATLARINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI." Science Promotion 1.2 (2023): 131-138.
18. Hatamjon o'g'li, Haydarov Islomjon. "EDUCATION OF STUDENTS WITH HEARING DEFECTS THROUGH SCIENCE LESSONS DEVELOPMENT OF SPEECH AND THINKING." Open Access Repository 4.3 (2023): 837-844.
19. Sabirovna, Shermatova Yaquxtxon. "KUYISHDA BIRINCHI TIBBIY YORDAM KO'RSATISH ASOSLARI." ILMIY TADQIQOTLAR VA JAMIYAT MUAMMOLARI 1.2 (2023): 12-17.
20. Rakhimovna, Teshaboeva Feruza. "IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF TEACHING THE MODULE" SPECIAL METHODS OF TEACHING THE MOTHER TONGUE" IN HIGHER EDUCATION AS A PEDAGOGICAL, METHODOLOGICAL PROBLEM."
21. Rakhimovna, Teshaboeva Feruza. "USE OF ADVANCED FOREIGN EXPERIENCES IN COMPETITIVE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN UZBEKISTAN." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.5 (2023): 209-214.
22. Maxmudova, Madinaxon, and Babayeva Azizabonu. "RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR LUG'ATINING PSIXIK RIVOJLANISH BILAN BOG'LIQLIGI." *Conference Zone*. 2022.
23. Sobirxanovna, Makhmudova Madinaxan. "PECULIARITIES OF WORKING WITH CHILDREN WITH MENTALLY RELATED IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION." (2023).
24. Madinaxan, Makhmudova, and Abdukhakimova Zumradkhan. "WAYS OF FORMING THE READINESS OF CHILDREN WITH UNDERDEVELOPED SPEECH FOR WRITTEN SPEECH." (2023).
25. Sadikovna, Rakhimova Khurshidahon. "Objectives and tasks of cochlear implantation." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 12.4 (2022): 671-675.
26. Sodiqovna, Rakhimova Khurshidahon. "Preparation of preschool children with cochlear implants for independent learning." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8.8 (2020): 159-161.

27. Sodiqovna, Rakhimova Khurshidahon. "Use Of Innovative Technologies In The Formation Of Speech Skills In Children With Hearing Disabilities." *Euro-Asia Conferences*. Vol. 1. No. 1. 2021.
28. Sadikovna, Rakhimova Khurshidakhon. "COCHLEAR IMPLANTATION: AN INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY, MEDICINE, DEAF PEDAGOGY AND SPEECH THERAPY." *Open Access Repository* 4.2 (2023): 321-330.
29. Sadikovna, Rakhimova Khurshidakhon, and Rustamova Feruzabanu. "CONTRIBUTION OF CHARLES MIKHAIL EPE TO THE EDUCATION OF DEAF CHILDREN." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 563-566.
30. O'ghiloy, Rakhimova Khurshidakhon Sadikovna Kurbanuva. "CHILDREN WITH LOCAL MOVEMENT DEFECTS." *Confrencea* 3.03 (2023): 226-230.
31. Raximova, Xurshidaxon. "NATIONAL AND FOREIGN ADVANCED TRENDS IN HIGHER EDUCATION EFFICIENCY IMPROVEMENT." *JOURNAL OF NORTHEASTERN UNIVERSITY* (2022).
32. Shukhratovich, Makhmudov Khurshid, and Tahirova Mahliyo. "Ways To Increase The Vocabulary Of Mentally Retarded Children Of Preschool Age Based On Plot Role-Playing Games." *International Journal of Early Childhood Special Education* 15.2 (2023).
33. Shukhratovich, Makhmudov Khurshid, and Isodullayeva Iqboloy. "PHYSIOLOGICAL FOUNDATIONS OF SPEECH ACTIVITY." *Open Access Repository* 4.3 (2023): 765-771.
34. Эркабоева, Нигора, et al. "Педагогик маҳорат: схема ва расмларда." *Т.: "Наврўз"* (2012).
35. Erkaboeva, N., et al. "Pedagogical skills: in diagrams and pictures: Methodical manual." *Tashkent: TDPU named after Nizami* 14 (2012).
36. Эркабоева, Нигора Шерматовна. "ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ УЗБЕКСКИХ СЕМЕЙ." *Ученый XXI века* 4-1 (2016).
37. Sadikovna, PhD Rakhimova Khurshidakhon, and Sharafuddinova Zuhra. "FORMATION OF MATHEMATICAL CONCEPTS OF CHILDREN WITH HEARING DEFECT USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES." (2023).
38. Komiljon, Raximova Xurshidaxon Sadikovna Sattarova Kamola. "PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL SYSTEM OF EDWARD SEGEN IN SPECIAL PEDAGOGY." *Confrencea* 3.03 (2023): 63-67.